

بهزاد چوپانکار، پژوهشگر حوزه گردشگری، از مشهد قدیم می‌گوید

تعریف کاربری‌های ویژه راه‌نجات خانه‌های تاریخی

مشهد محله‌های قدیمی متفاوتی دارد که نام «پهلوی» بر این خیابان از زمان پهلوی اول با دوم گذاشته شده است.

محمد سلامی – «بافت‌گردی» مقوله‌ای نودر صنعت گردشگری است که در سالیان اخیر، رونق کسترده‌ای یافته است. بافت‌گردی به‌ویژه برای شهرهایی حائز اهمیت است که از لحاظ تاریخی قدمت دارند و هر محله قدیمی، بخشی از وقایع و هویت آن شهر را نمایان می‌کند. مشهد به‌تار، یخچه قدیمی‌ای که دارد، مالا مال از این محله‌های قدیمی است که به‌نوعی هویت‌شهر را یکدک می‌کشند. متأسفانه بسیاری از شهروندان با این محلات تاریخی مشهد آشنا نیستند و به جرت می‌توان گفت اگر در یک پژوهش میدانی از مردم مشهد مثلاً سؤال شود که علت نام‌گذاری کوچه «فتلاکه» چیست، خیلی‌ها جواب را نمی‌دانند. شهرآرا برای آشنایی همشهریان با محله‌ارک، با بهزاد چوپانکار، پژوهشگر حوزه گردشگری گفت‌وگو کرده است که در ادامه می‌خوانید.

● **چرا به این منطقه «ارک» می‌گویند؟ علت**

نام‌گذاری اش به این اسم چیست؟

مشهد محله‌های قدیمی متفاوتی دارد که هر یک هویتی خاص خود دارند. محله ارگ به دلیل هم‌جواری با سکونتگاه حاکمان دوره‌های مختلف ادوار تاریخ، «ارگ» نام‌گذاری شده است. این محله جزو محلات قدیمی و اعیان‌نشین بوده است. در برخی اسناد، قدمت این محله را به زمان سلطان حسین صفوی در قرن ۱۲ هجری می‌رسانند. بر اساس این اسناد، ارگ در زمان حاکم وقت مشهد «ملک محمود سیستانی» تأسیس شد.

این حاکم در سال آخر حکومت صفویان و بعد از فروپاشی آن، در مشهد حکومت می‌کرده است. این حاکم تازمانی که نادرشاه افشار بر کل ایران حاکم شد، در مشهد به حکومت خود ادامه می‌داده است. ● **مادر تاریخ نامی هم از دروازه‌ارک شنیده‌ایم. آیا در این محله دروازه‌ای وجود داشته است؟**

بله، مشهد دارای دروازه‌های متفاوتی بوده که یکی از آن‌ها دروازه قوچان بوده است. این دروازه به دلیل قرارگرفتن در جاده‌ای که به سمت قوچان قدیم بوده

است، به این نام مشهور

شده است. دروازه دیگری

به نام «سراب» بوده است

که در همین میدان سعدی

(فلکه سراب) قرار داشته

است. دروازه نوغان، دروازه

پایین خیابان و دروازه ارگ،

از دیگر دروازه‌های شهر

بوده است.

● **خیابان امام خمینی (ره)**

مهم‌ترین خیابان محله‌ارک

است. این خیابان چگونه و

در چه زمانی تأسیس شد؟

منشأ خیابان

امام خمینی (ره) که قبل از

انقلاب به خیابان پهلوی

مشهور بود به سال ۱۳۰۴

برمی‌گردد. رضاشاه بعد از

اینکه در سال ۱۳۰۴ به قدرت رسید، سال بعد دستوراتی صادر کرد که یکی از آن‌ها بازگشایی و

خراب کردن دیواره‌های دور شهرها بود.

● **چرا رضایان این دستور را صادر کرد؟ یا بافت قدیمی**

وستنی شهرها مشکل داشت؟

قصداً داشت حکومتی مرکزی و متحد را تأسیس کند.

نظرو این بود که حاکمیت مرکزی شهر، تصدی

امنیت شهرها باشد، نه دیواره‌ها و برج و باروهای

اطراف شهر.

● **پس خیابان امام خمینی (ره) و انشعاب آن به علت همین دستورات رضاشاه تأسیس شد؟**

بله، در سال ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ تعریض‌هایی انجام شد و خیابان خسروی که به نام «چهار طبقه» مشهور شده است، در همین زمان تأسیس شد. بخشی از خیابان مدرس که به «دروازه طلایی» مشهور است و درست در سرراهی است که به خیابان شهید چمران متصل می‌شود، در زمان پهلوی دوم تأسیس شد. بعد از آن بود که به‌تدریج تعریض‌های مشهد انجام می‌گیرد و شهر وسعت می‌یابد. طی سال‌های ۲۵- ۱۳۲۰ خیابان چهارطبقه یا پهلوی، شکل نهایی را به خود می‌گیرد ولی پایه‌ها و سنگ‌بنای اولیه آن در سال‌های ۱۴- ۱۳۱۲ پی‌ریزی می‌شود.

● **در همان ابتدا، این خیابان محوریت و مرکزیت اصلی شهر را داشته است؟ نام آن از ابتدا «خیابان پهلوی» بود؟**

این خیابان در ابتدا خاکی بوده و نقل است که خانه‌های زیادی اطراف آن نبوده است. در

عکس‌هایی که از آقای «لوتیچی» به جای مانده است، شما می‌توانید این خیابان را ببینید. نمی‌توان تخمین دقیقی زد که نام «پهلوی» بر این خیابان از زمان پهلوی اول با دوم گذاشته شده است.

● **درست است که در این خیابان میدان مشق هم بوده است؟ میدان مشق مختص چه کاری بود؟**

در تمام شهرها میدانی به نام «مشق» بوده است؛ مثلاً در تهران این میدان در میدان امام خمینی (ره) یا توپخانه سابق قرار داشته است. در این میدان نظامی‌ها جمع می‌شدند و درجه‌داران و مسئولان نظامی از آن‌ها سان می‌دیدند. به عبارتی در این میدان آن‌ها به تمرین نظامی مشغول بودند. در سال‌های ۱۰- ۱۳۰۴ میدان‌نگاه بزرگی در این خیابان بوده که به میدان «ارکان» یا «خراب» (مشق) مشهور بوده است. در کتاب «انگیزه» مرحوم «غلامحسین بقیع» و هم در کتاب «فرهنگ قدیم مردم مشهد» توضیحات خیلی جامعی داده شده است که در این محل چه مراسمی برگزار می‌شده است؛ یکی از این جشن‌ها، جشنی بوده که برای تاج‌گذاری رضاشاه برگزار می‌شده است.

● **برگزار می‌شده است.**

● **پس اگر این میدان مخصوص سان نظامی بوده است، باید خیلی بزرگ بوده باشد. این**

میدان چه نوعی‌ای از این

خیابان را در برمی‌گرفته

است؟

بله، این میدان بانک ملی، بخشی از کارخانه دخانیات، اداره ثبت اسناد، باغ ملی،

اتاق بازرگانی و تا کنار اداره

پست ناحیه ۲ را در برمی‌گرفته

است.

● **در محله ارک چه افراد و چه طبقه‌های ساکن بودند؟**

بر اساس اسنادی که در کتاب «نفوس ارض اقدس» توسط

«زین‌العابدین قاجار» (حاکم وقت مشهد) ارائه شده است،

آشکار می‌شود که بالاخیابان، محله‌ای آباد و پر از درخت‌ها، جوی‌های جاری و محل بزرگان شهر بوده

است. این بزرگان شامل حاکم، تولیت آستان قدس و کسبه و تجار یعنی افراد متمول بوده و در ارگ و کوچه‌های آن مانند جنت ساکن بوده‌اند.

● **پس محله ارک مختص افراد روشن فکر بوده است و به نسبت دیگر محله‌های شهر، پیشینه مذهبی نداشته است؟**

خیر، آن زمان مذهب در تمام شهر رونق داشت و همه افراد خودشان را مذهبی می‌دانستند؛ چراکه هم‌جوار قبه و مضع شریف امام هشتم (ع) بودند.

● **در این محله باغ ملی وجود دارد. درست است که این باغ متعلق به حاج حسین ملک بوده است؟**

باغ ملی، جزو باغ‌های قدیمی و درواقع جزو پارک‌های قدیمی مشهد مقدس بوده است. در زمان پهلوی اول دستور داده شد که در هر شهری باید یک پارک ساخته شود. زمین این باغ را هم حاج‌حسین آقای ملک وقف کرد و شهرداری هم آن را گرفت و تبدیل به پارک کرد.

● **باغ ملی فقط جنبه سیاحتی تفریحی داشته و با فعالیت‌های فرهنگی نیز در آن جریان داشته**

است؟

در انتهای باغ ملی، شما ساختمان صبارا می‌بینید که الان متعلق به صداوسیما ی استان است. قبلاً به‌جای این ساختمان، یک سالن سینمایی مجهزی بود که تاسال‌های ۱۳۵۰ هم برپا بوده است. نکته‌ای که درباره این سینما وجود دارد این است که این

گفت و گو

سینما جزو اولین سالن‌های سینما و تئاتر بوده است که جلوی آن بستنی سرو می‌شده است. اگر شما به کتاب «صدسال تاریخ سینما» مراجعه کنید، می‌بینید که اولین بدلکار تاریخ سینمای ایران که فردی مشهدی بوده است، جلوی این سینما به آکروبات‌بازی می‌پرداخته و روی طناب راه می‌رفته است و به عبارتی، بساط بدلکاری را جلوی همین سینما برپای می‌کرده است. مشهور است که ایشان در فیلم «آبی و آبی» به هنرنمایی پرداخته است.

● **با وجود رونق بسیار و رفت‌وآمد فراوان در محله ارک، هتلی هم برای پذیرایی از میهمانان در این مکان تأسیس شده بود؟**

بله، هتل پارس، قدیمی‌ترین هتل مشهد است که در سال ۱۳۱۶ تأسیس شد. بنا به اسناد و شواهد، این هتل سه ستاره توسط شخصی به نام «امیئف» ساخته شد و تا به امروز هم پا برجاست. هتل دیگری هم به نام «یاختر» وجود دارد که الان به جای آن، شعبه سرپرستی بانک صادرات مشغول به فعالیت است. این طور می‌گویند که همین هتل به خیابان پاسداران رفته و الان در آن خیابان مشغول به فعالیت است.

● **یکی از خیابان‌هایی که تمام مشهدی‌ها آن را می‌شناسند، خیابان جنت است. این خیابان چه موقع تأسیس شد؟**

خیابان جنت از جمله خیابان‌های قدیمی ارگ محسوب می‌شود. در کتاب خاطرات فروغ السلطنه (مؤسس مدرسه نوین برای دختران دانش‌آموز) توضیحات جالبی درباره این محله عنوان شده است. وی، جنت را یکی از محلات قدیمی می‌دانست که افراد زیادی ساکن آن بودند و معمولاً هم محل رفت‌وآمد اعیان و افراد مرفه بوده است. در این خیابان هم به‌غیراز چند ساختمان مانند خانه آقای «شالچی» و «فرهنگ‌سرای بهشت» که معروف به «مدرسه مستوفی» بوده است و ساختمان «ساختیانیچ» که سر جنت ۲ قرار دارد، خانه‌های قدیمی دیگری تقریباً از بین رفته است.

● **چرا این کوچه به «جنت» معروف شد؟**

به این دلیل که سرسبز و جوی آب فرح‌انگیزی در میانه آن در جریان بوده است، به «جنت» معروف شد.

تا میانه دهه ۷۰م از میان آن خودرو عبور می‌کرد تا اینکه به دلیل شلوغی بسیار زیاد، رفت‌وآمد خودروها در این خیابان ممنوع شد و تبدیل به پیاده‌گشت مشهدی‌ها و بورس پوشاک شهر شد.

● **در حال حاضر ۸ نمایندگی و کنسولگری خارجی در مشهد فعال هستند. سابقه چند کنسول به مشهد قدیم می‌رسد؟**

در مشهد قدیم، کنسول آمریکایی‌ها، روس‌ها، انگلیسی‌ها و یک بیمارستان به نام بیمارستان آمریکایی‌ها وجود داشته است. یکی از این ساختمان‌ها که الان متعلق به کنسول پاکستان است، دراصل و اساس، کنسول انگلستان بوده است که بخشی از آن هم مربوط به آمریکایی‌ها بوده است. این کنسول بعد از نقل و انتقالات به پاکستان جهت کنسولگری منتقل می‌شود.

● **در محله ارگ چند کلیسا وجود دارد؟**

دو کلیسا در مشهد داریم؛ یکی کلیسایی است که در میدان دددی واقع شده و دیگری کلیسای انجیلی‌های مشهد است.

● **چرا این کلیساها مانند سابق فعال نیستند؟**

کلیساها زمانی باز بود که جمعیت آرامنه فعال‌تر بودند. البته نباید فراموش کرد که در مشهد یک قبرستان قدیمی به نام آرامنه نیز وجود دارد که در تقاطع خیابان مجد و شهید کریمی واقع شده است. بنا به اسناد، در سال ۱۳۲۰ که جنگ جهانی دوم شروع می‌شود، آرامنه، مسیحیان و یهودیانی که از

دست هیتلر فرار کرده بودند به کشور ما مهاجرت کردند و این شهر را برای اقامت برگزیدند. افراد بسیاری که اهل مجارستان و لهستان بودند، به دلیل طی مسافت بسیار زیاد و مصائبی که دیده بودند، در مشهد فوت شدند و در این قبرستان آن‌ها را به خاک سپردند. این کلیساها مورد استفاده آرامنه بود

و تا مدت‌های زیاد از آن استفاده می‌کردند. بعدها به دلیل اینکه آرامنه و مسیحیان مشهد به تهران مهاجرت کردند و از جمعیت آن‌ها کاسته شد، کلیساها نیز از رونق افتاد.

● **مشهد قدیم سینماهای متعددی داشته، به طوری که تعدادشان از تعداد سینماهای حاضر هم بیشتر بوده است. چرا بیشتر این سینماها در محله ارک واقع بوده است؟**

به دلیل اینکه این خیابان از نظر رفت‌وآمد افراد متمول، پر رونق بوده است. اولین سینمای مشهد قبل از سال ۱۳۰۰ در این خیابان ساخته شد و تا امروز هم در این محله سینماهای متعددی وجود دارد که یک بخش آن به مالک آن ابنیه برمی‌گردد که باید از آن ملک مراقبت کند و بخش دیگر، مرمت‌های دیگر است. نکته‌ای که وجود دارد، این است که مالکان به دلیل اینکه نگهداری از این ابنیه بسیار سنگین و هزینه‌بر است و توان نگهداری از آن را ندارند، به تدریج ابنیه را رها می‌کنند؛ به طوری که سرانجامی جز خروبه‌شدن در انتظار آن‌ها نیست. باید بگویم اداره میراث فرهنگی در مقوله تعمیر و مرمت این بناهای قدیمی کار خاصی انجام نداده است. البته اتفاقات افتاده است؛ مثلاً خانه ملک که در خیابان ارگ قرار دارد، بازپیرایی شده و در حال حاضر در آن موزه برپاست. از بانک ملی هم مراقبت می‌شود ولی بیشتر گردشگر و بازدیدکننده‌ها در این محله به تدریج کار سینماها را رها کرده‌اند و به تدریج سنگ‌بنای سینماها را رها کرده‌اند. این روند به تدریج منتهی می‌شود. سینماهای قدیمی‌تر و با قدمت بیشتر، به تدریج کار سینماها را رها کرده‌اند و به تدریج سنگ‌بنای سینماها را رها کرده‌اند.

● **اولین سینمای مشهد قبل از سال ۱۳۰۰ در این خیابان ساخته شده که نام آن سینمای «اعتماد السلطنه» بود و مردم آن را «شهر فرنگ»**

صدا می‌زدند. این سینما در کجای تأسیس شده بود که امروز هتل پارس در آن قرار دارد. سینما

در مشهد ابتدا توسط یکی از فعالان مشروطه که

ساخته شد. این فرد وقتی وارد مشهد می‌شود

سمساری راهی اندازد و با دوربینی که داشته،

در حیاط پشت خانه‌شان برای مردم فیلم‌بخش

می‌کند و به تدریج سنگ‌بنای سینما در مشهد

گذاشته می‌شود. به تدریج کار سینماها را رها

رونق می‌گیرد و به مرور زمان تعداد سینماها در

مشهد بیشتر می‌شود

● **بالاخره حفاظت و نگهداری این ابنیه تاریخی به عهده سازمان میراث است یا مالک ابنیه؟**

نگهداری از این خانه‌های تاریخی، هم به عهده میراث فرهنگی استان است و هم مالک آن‌ها. هر دو

این عناوین برنام‌ده شده باید دست‌به‌دست هم دهند تا از آن بنا محافظت کنند؛ متأسفانه همگرایی بین این دو را شاهد نبوده‌ایم.

● **به نظر شما چرا این دو طیف از بناهای تاریخی، کامل و درست حفاظت نکرده‌اند؟**

اینجا دو موضوع مطرح است؛ یکی بحث هزینه کرد این خانه‌های تاریخی و دیگری بحث نگهداری و محافظت آن که هر دو هزینه زیادی دارد. این هزینه‌ها باعث می‌شود کار حفاظت از این خانه‌های تاریخی به‌دقت انجام‌نگیرد.

● **شما چه راهی پیشنهاد می‌کنید تا هزینه‌های آن تأمین شود؟**

باید به فکر راه‌هایی باشیم تا برای این اماکن تاریخی، کاربری خاصی تعریف شود و بتوان از آن بهره‌برد. اگر داخلی و خارجی تبدیل شده است، به فرایند جذابی تبدیل شده که اتفاقاً در برخی جاها، خیلی رونق دارد و از آن استقبال می‌شود. متأسفانه این روند در مشهد هنوز خیلی رونق نگرفته است.

دریچه

معصومه وانگر

● **ضرورت استفاده از ظرفیت بوم‌گردی**

اگر برخی از ابنیه تاریخی مشهد، که هویت مشهدند، به‌صورت اقامتگاه‌های تاریخی درآیند، به‌علت مراقبت و محافظت مالک مجموعه، از ویرانی آن‌ها پیشگیری می‌شود. متأسفانه در مشهد این کار انجام نمی‌شود. برای نمونه می‌توان مجموعه باباقدرت را مثال زد. بیشتر اقامتگاه‌های بوم‌گردی استان، در روستاها دیده می‌شود. استفاده از ظرفیت‌های اقامتی خانه‌های تاریخی، موضوع جدیدی است که در اداره کل میراث فرهنگی استان مطرح است و ما تمام‌قد از آن حمایت خواهیم کرد، منتهی معاونت گردشگری باید قبل از ورود به این کار با معاونت میراث فرهنگی به توافق برسد.

به لحاظ قانونی اگر معنی نداشته باشد و قوانین و ضوابط به ما این امکان را بدهد، می‌توانیم برای حفاظت از این بناهای تاریخی، با خیال راحت و کاملاً قانونمند ورود پیدا کنیم. در بحث گردشگری با بخش خصوصی ارتباط خوبی داریم و نظرم‌ان این است که از منابع بخش خصوصی برای فعال و تازمانی که در مجموعه اداره کل میراث و به لحاظ طی کردن مراحل قانونی و اسامینان کامل از نبود منع قانونی در استفاده از خانه‌های تاریخی، به‌جمع‌بندی نرسیم. نمی‌توانیم به موضوع «استفاده از خانه‌های تاریخی به‌عنوان اقامتگاه» بپردازیم.

موضوع تغییر کاربری و استفاده از خانه‌های تاریخی از این نظر که خانه‌های تاریخی از حمایت قانون برخوردارند، بسیار مهم است و قبل از همه باید مسئله حفاظت از این خانه‌ها را که عمدتاً ناشی از تغییر کاربری است تأمین نماییم.

● **بوم‌گردی روستایی**

از نظر اقتصادی در معاونت گردشگری قصد داریم موضوع گردشگری را به‌نقاط ضعیف‌تر استان هدایت کنیم؛ مانند گردشگری روستایی. یکی از طرح‌هایی که به تأیید سازمان میراث فرهنگی رسیده است و این پتانسیل را دارد که از ظرفیت‌ها و امکانات روستاها و افرادی که در روستاها ساکن هستند استفاده کند، طرح «اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستایی» است که قصد داریم مجوزهای آن را صادر کنیم.

ما توانیم اقامتگاه‌های بوم‌گردی را در روستاها فعال کنیم، دریچه‌ای خواهد بود که توره‌های شهرستانی را هم فعال کنیم. طبیعت‌گردی و پذیرایی از میهمانان خارجی هم با این کار تسهیل می‌شود؛ برای گردشگر خارجی که وارد کشور به‌ویژه استان خراسان رضوی می‌شود، بعد از زیارت که جذابیتهای آن روستا دارد، در درجه دوم اموری چون طبیعت‌گردی و آشنایی با اقوام، فرهنگ‌ها و آیین بومی روستاهای کشور اهمیت می‌یابد. وجود اقامتگاه‌های بوم‌گردی به ما کمک می‌کند در جذب بیشتر گردشگر و رضایت آن‌ها توفیق بیشتری داشته باشیم. ماندگاری افراد در روستا چه از نظر هزینه‌ای که میهمانان به افراد بومی روستا می‌پردازند و چه از نظر خرید سوغات و صنایع‌دستی روستاییان، موجب شوک‌فاشدن هر چه بیشتر اقتصادی روستاییان می‌شود.

● **طبیعت‌بی نظیری در روستاهای قوچان، نیشابور و سبزوار داریم**

می‌توان گفت که به تعداد روستاهای ایران، جاذبه روستایی داریم. با این حال اعطای تسهیلات دولتی به روستاها برای تأسیس اقامتگاه‌های بوم‌گردی، محدود است. در حال حاضر سه روستای منتخب را در استان در نظر گرفته‌ایم. این سه روستا از یک طرف دارای جاذبه و پتانسیل طبیعت‌گردی هستند و از سوی دیگر، تأسیس اقامتگاه‌های بوم‌گردی در آن‌ها توجیه اقتصادی گردشگری دارد. روستای شمشال (در قوچان)، روستای دیزباد (در نیشابور) و روستای زعفرانیه (در سبزوار)

سه روستای منتخب برای سرمایه‌گذاری و صدور مجوز برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی هستند. این روستاها چشم‌اندازهای بی‌نظیر طبیعت‌گردی و گردشگری دارند.

به‌عنوان مثال روستای شمشال دوره معروف آن در شهرستان قوچان به دلیل ویژگی‌های طبیعت‌گردی و نیز شرایط ژئومورفولوژی (زمین‌رخت‌شناسی) بی‌نظیر است

و پتانسیل زیادی برای جذب گردشگر

سه روستای منتخب برای سرمایه‌گذاری و صدور مجوز برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی هستند. این روستاها چشم‌اندازهای بی‌نظیر طبیعت‌گردی و گردشگری دارند.

به‌عنوان مثال روستای شمشال دوره معروف آن در شهرستان قوچان به دلیل ویژگی‌های طبیعت‌گردی و نیز شرایط ژئومورفولوژی (زمین‌رخت‌شناسی) بی‌نظیر است

و پتانسیل زیادی برای جذب گردشگر

● **استان پژوهشکده گردشگری**

جهاد دانشکاهی مشهد